

Erotyczny charakter tantry hinduistycznej i buddyjskiej

Autor tekstu: **Ilona Wojtarowicz**

Termin „tantra” wywodzi się od sanskryckiego „tan” i oznacza „rozciąganie”. Pojęcie to odnosi się głównie do ciągłości „istotnej, podstawowej, niezniszczalnej świadomości, stanowiącej zasadniczą kategorię ontologiczną tego systemu” [1]. Tantry nie należy traktować jako odrębnego nurtu hinduizmu czy buddyzmu, lecz jako kompendium specyficznych idei i praktyk obecnych we wszystkich niemal tradycjach, w tym: śiwaickiej, wisnuickiej oraz buddyjskiej [2].

Tantryzm pojawił się w okresie powedyjskim, kiedy myśl filozoficzno-religijna stopniowo odstępowała od dominacji braminów i rytuałów. Ważnym rysem tego nurtu była egalitarność, która przewidywała zbawienie i szczęście dla każdego wyznawcy, żyjącego według dyscypliny i rytuału [3].

Dla samych tantryków natomiast, tantra daje moc bezpośredniego wyzwolenia z samsary [4], za pomocą odpowiedniej wiedzy i rytuału. To, co stanowi cel tantryka, to wielowymiarowa transformacja, szczególnie zaś pożądana jest transformacja duchowa [5].

Początków tantry większość badaczy upatruje w V wieku. Natomiast w przypadku buddyzmu, tradycja podaje, że tantra miała być wprowadzona w II w. przez Nagardżunę [6] i w IV przez Asangę [7].

Ze względu na obszerność tematu, niniejsza praca stanowi tylko wprowadzenie w najważniejsze i najbardziej charakterystyczne założenia tantry. Przyjrzyjmy się zatem zagadnieniom, które stanowią jej kwintesencję.

Praktyki tantryczne pojawiły się w okresie, kiedy transformacji podlegać zaczął paradygmat dotychczasowej religijności. Nowe ruchy religijne miały niebramiński charakter, a ich pierwszorzędym celem było stworzenie systemu rytualnego i etycznego, który umożliwiłby uzyskanie zbawienia bez względu na pochodzenie i status społeczny. Jednak kluczową kwestią było poddanie się odpowiednim rytuałom wtajemniczenia i przejścia specyficznych inicjacji (diksha) [8].

Zasadniczym założeniem tantry jest koncepcja, która mówi, że wszelki byt powstaje z połączenia pierwiastka żeńskiego i męskiego. Pierwiastek męski to nasienie, umysł i bierność, w stosunku do aktywnej i płodnej siły tkwiącej w pierwiastku żeńskim [9]. Bez udziału sprawczej mocy Bogini, nie jest możliwa manifestacja żadnej z form świata. To, co wyróżnia tantrę od ortodoksyjnego nauczania to swoiste „odwrócenie ładu”. Mam tutaj na myśli przesłanie, które głosi, że motywy prowadzące zwykłego człowieka ku zatraceniu, tantrykowi pomagają w osiągnięciu zbawienia [10]. Zatem, nie jest obowiązkiem tantryka przestrzeganie nauk braminów, mało tego – należy wykraczać poza nie, poprzez odwrócenie tych zasad, które dla klasyków myśli hinduskiej są fundamentalne. Najbardziej adekwatnym przykładem tej zależności jest „kult zmysłów”, skąd pochodzi rytualne picie alkoholu, akty seksualne, czy nieprzestrzeganie reguł czystości. Specyficzną cechą tantry jest także obietnica wyzwolenia już w tym wcieleniu, dostępnego dzięki odpowiednim środkom i technikom [11].

Aby praktyki były efektywne, adept musi przejść długą drogę przygotowań i inicjacji pod okiem guru [12]. Tylko wiedza przekazana przez niego ma rację bytu i tylko taka może doprowadzić do wyzwolenia. To właśnie guru, podczas rytuału inicjacji przekazuje adeptowi indywidualną mantrę, dzięki której otrzymuje możliwość i zdolność wglądu w naturę rzeczywistości. Podczas inicjacji adept zostaje wprowadzony do społeczności religijnej, poprzez przekazanie zestawu praktyk, dzięki którym może osiągnąć zbawienie [13].

Centralnym elementem tantryzmu stał się rytuał, doceniany ze względu na moc transformacji, jaką posiada. U podstaw tantrycznej filozofii rytuału leży idea ekwiwalencji symbolicznej, zgodnie z którą każda substancja czy relacja może być uobecniona [14]. Składniki tych praktyk tworzą swoisty system materialnych odpowiedników rzeczywistości transcendentnej. Stosowanym w rytuale formułom czy gestom odpowiadają poszczególne aspekty bóstwa i Absolutu [15]. Charakterystycznym rysem tantrycznych praktyk jest symbolika żeńsko-męska, a co za tym idzie – liczne odwołania seksualne.

Rytualne praktyki o seksualnym zabarwieniu znane już są od czasów wedyjskich, aczkolwiek

wówczas pełniły funkcję hierogamicznego przedstawienia [16] i służyły zapewnieniu płodności [17].

Odmiennej sens erotycznego rytuału odnajdujemy w nurtach tantryzmu, w których akt zespolenia postrzegany jest jako sposób odtworzenia aktu kreacji. Do najbardziej znanych rytuałów tantrycznych, korzystających i transformujących cielesność człowieka należy tzw. pañcatattwa – rytuał „5 pierwiastków”. Praktyka ta polega na ceremonii „nieczystych” substancji, których nazwa rozpoczyna się od litery „m”. Są to: mamsa – spożywanie mięsa, matsya – spożywanie ryby, madya – spożywanie alkoholu, mudra – spożywanie ziarna, majthuna – stosunek seksualny [18].

Rytuał ten jest niezwykle złożony, a przy tym tajemniczy, bo dostępny tylko dla wybrańców. Aby ceremonia miała swój sens i była efektywna, należy się do niej odpowiednio przygotować. Adept zobowiązany jest do prowadzenia stosownego trybu życia i oddawania się zalecanym praktykom (sadhana) [19]. Odnosi się to do całego spektrum zachowań, przestrzegania pewnych reguł i zwyczajów.

Tantryzm oferuje szereg narzędzi wspomagających integrację z bóstwem, przy użyciu których tantrycy oswoją i sakralizują świat, nadając sens każdemu aspektowi życia [20]. Najważniejsza jednak jest świadomość jedności wszystkich rzeczy. Dzięki temu kontakt z zakazanymi substancjami może być przemieniony w czynność uświęcającą. Praktyki te należy rozumieć jako formę przełamania konwencji [21].

Ze względu na sposób stosowania powyższych substancji wyróżnia się: wamaćarę („ścieżka Lewej Ręki”) oraz dakszinaćarę („ścieżka Prawej Ręki”). Pierwszy z nurtów wykorzystuje technikę rzeczywistego używania i interpretowania sakramentów tantrycznych, natomiast szkoła druga, odwołuje się do substytutów tych sakramentów np.: zamiast wina tantrycy stosują sok grejpfrutowy, a zamiast realnego aktu seksualnego – jego wizualizację [22].

W tantryzmie, wstępnym warunkiem, koniecznym do zrealizowania majthuny jest przekonanie, iż naga kobieta w swoim mistycyzmie i potędze stanowi integralną część kosmicznego misterium. W rytuale tym kobieta staje się Śakti, a mężczyzna Śiwą, natomiast jednoczący ich akt seksualny przemienia parę – w parę boską. Tak mówi Pañczakrama [23], a ogólnie rzecz biorąc, tantryzm lubuje się w zdeprawowanych kobietach. Tendencję tę można poczytać jako reakcję przeciwko bramińskiej ideologii kast oraz wyraz tantrycznej idei integrującej dwa opozycyjne bieguny. Praktykom tym przyświeca idea jednoczesnego unieruchomienia oddechu, myśli i nasienia. Celem tych ćwiczeń jest zahamowanie procesów biologicznych i psychomentalnych, co pozwoli adeptowi przekroczyć kondycję ludzką [24]. Gdyby próba zatrzymania nasienia nie powiodła się – tantryk stałby się zwykłym śmiertelnikiem i rozpustnikiem. Tantrycy wierzą, że zatrzymanie owych zjawisk fizjologicznych, zagwarantuje im nieśmiertelność [25].

Rzeczywistość absolutną dla tantryków stanowi połączenie w stan zupełnej jedności wszelkiej biegunowości. Owa biegunowość jest właśnie przyczyną stworzenia, czyli rozdzielenia zasad męskiej i żeńskiej [26].

Ponadto, w praktykach tantrycznych istotne miejsce zajmuje ikonografia, symbolizująca religijny świat, który należy rytualnie wizualizować. Wizualizacja ta polega na wewnętrznym odtworzeniu obrazu boskiego. W późniejszych etapach natomiast możliwa jest identyfikacja z bóstwem [27].

Narzędziami rytualnymi, którymi posługują się tantrycy są mantry „dźwięki mistyczne” oraz ich odmiana – dharani. Mantry są „dźwiękami mistycznymi”, wyrazem działania kosmicznej siły stwórczej Absolutu. Uznaje się je za dźwiękową formę bóstwa, przez którą objawiają się moce Boga. Wśród wyznawców hinduizmu, mantra jest boskim dźwiękiem, posiadającym moc twórczą, natomiast w buddyzmie akcent kładzie się na jej pustą naturę [28]. Z drugiej strony, w hinduizmie mantra sama z siebie posiada moc, zaś w przypadku mantry buddyjskiej, zyskuje ona ową moc za sprawą recytacji. Posługiwanie się tym tajemnym słownictwem ma również na celu powtórne odkrycie języka, w wyniku przewartościowania normalnego, codziennego doświadczenia, aby osiągnąć stan pierwotnej świadomości i pełni, poprzedzającej powstanie języka i świadomości czasu. Recytując mantrę człowiek przywłaszcza sobie istotę ontologiczną bóstwa [29].

Praktykujący wierzą, że mantry posiadają siłę oczyszczającą od splamień i zanieczyszczeń materialnych. Niejednokrotnie, mantry składają się z niezrozumiałych dźwięków i nie mają żadnego sensu. Specyficznym rodzajem mantry jest dharani – jest ona dłuższa od mantry, ale w przeciwieństwie do niej zawsze posiada znaczenie. Stanowi wyraz stanu mentalnego, który jest niemożliwy do werbalizacji [30].

Kolejnym ważnym elementem tantry jest celebrowanie mandali. Mandala dosłownie oznacza

„krag”, i „kolo” – „Jest to rysunek dosc zlozony, obejmujacy krag zewnetrzny i jedno lub kilka koncentrycznych kolo, ktore zamykaja kwadrat podzielony na 4 trojkaty: wewnatrz kazdego z tych trojkatow, a takze w centrum mandali znajduja sie kola zawierajace obrazy bostw albo ich symbole. Ten schemat ikonograficzny poddaje sie niezliczonym odmianom: jedne mandale maja wyglad labiryntu, inne palacu z murami obronnymi, wiezami, ogrodami (...)” [31].

Mandala jest narzedziem stosowanym w rytuale i medytacji. Wchodzacy w mandaliczna przestrzen, praktykujacy doswiadcza stopniowej transformacji nieswiadomosci w swiadomosc. Mandala symbolizuje swiety wymiar czasu i przestrzeni. Przedstawienia mitologicznych bostw i postaci w srodku mandali stanowia reprezentacje okreslonych stanow mentalnych, a sama struktura mandali wyznacza droge do centrum, ktore oznacza osiagniecie integracji indywidualnego „ja” z najwyzsza rzeczywistoscia. Natomiast w medytacji mandala pomaga w wizualizacji symboli – we wlasnym ciele [32].

W praktykach trantrycznych, nieoceniona role pelni ciało. Reprezentuje ono kosmos i caly panteon bostw, totez odgrywa kluczowa role w drodze do wyzwolenia. Tantrycy musza praktykowac medytacje i cwiczenia jogiczne, w celu utrzymania kondycji fizycznej [33]. Ciało czlowieka bowiem stanowi swoisty instrument, ktory poprzez odpowiednie zabiegi pomaga w dostapieniu Absolutu. Jedna z fundamentalnych koncepcji tantrycznych jest tozsamosc ludzkiego ciała z wszechswiatem na zasadzie jednoSci mikrokosmosu z makrokosmosem.

Generalnie rzecz ujmujac, fizjologia tantryczna wyrozni ciało fizyczne i subtelne – odpowiednik ciała boskiego. Specyficznymi konstruktami tej fizjologii sa kanały, przez ktore przechodzi energia – nadi oraz centra, w ktorych skupia sie energia kosmiczna i boska – czakramy. Najwazniejsze z nadi to: ida, pingala i suszumna. Mowi sie, ze wszystkie z nich istnieja tylko na poziomie symbolicznym – w swiadomosci jogina [34]. Ida – biegnie do lewej dziurki nosa, pingala – do prawej, a suszumna prowadzi do najistotniejszej czakry – sahasrary [35].

Celem praktyk jest skierowanie energii do suszumny, aby osiagnac stan czystej swiadomosci. Uwaza sie, ze ida to księżyc, Śiwa i jego nasienie, pingala – słońce, sprawcza moc Śakti oraz, ida przenosi nasienie, a pingala – jajo. Najczesciej spotykane nazwy dla idy i pingali, to odpowiednio – „słońce” i „księżyc” – symbole Śakti i Śiwy [36].

Rytualy tantryczne kladą rowniez nacisk na praktykowanie jogi kundalini (joga wężowa), ktora dazy do polaczenia przeciwstawnych sobie energii: seksualnej i duchowej. Kundalini nazywana jest rowniez „wężowa mocą”. Jest to boska, kosmiczna moc, ktora drzemie w ciele kazdego czlowieka [37]. „Joga ta rozwinęła mistyczna fizjologie ciała opisujac proces budzenia energii kundalini i jej wznoszenie sie przez kolejne centra (czakramy) [38]. Kundalini uosabia żeńską energie (śakti), ktora nalezy obudzic i nakierowac centralnym kanałem energetycznym (znajdującym sie u podstawy kręgosłupa – muladhara) do najwyzszego centrum energii – sahasrary (znajduje sie na szczycie glowy i stanowi siedzibe Śiwy). Aby pobudzic Kundalini nalezy wykonywac skomplikowane cwiczenia jogiczne, ktore nastawione sa na zatrzymanie oddechu. Oprócz tego, czestokrot wykonuje sie odpowiednie pozycje ciała, okreslane mianem asana [39] i mudra [40]. W ten sposob przeciwstawne sobie pierwiastki jednocza sie.

Na tle rozpatrywanej tantry hinduistycznej, warto wskazac na wyjatkowość tantry buddyjskiej, w kontekście jej erotycznych aspektow. Specyfika tantry buddyjskiej musi byc, rzecz jasna, zabarwiona doktryna filozoficzno-religijna samego buddyzmu, gdzie kwestia zasadnicza jest bezposrednie doswiadczenie rzeczywistosci. Duzy wplyw na pozniejszy ksztalt buddyzmu maja jego poczatkki, tkwiace w skrajnie ascetycznym ruchu śramanow, odrzucajacych wszystkie przejawy zycia materialnego, kondycji ziemskiej, a przede wszystkim – kobiecosci [41]. Zgodnie z obowiazkiem zycia w czystosci (bhikkhu), mnichowi nie wolno bylo odezwać sie do kobiety, ani przyjac czegokolwiek z jej rak. Kobieta bowiem budzila zbyt wiele namietnosci, a zatem byla przyczyna cierpienia. Wyzbycie sie falszywych pragnien, stlumienie zadz związanych z seksem, małżeństwem i rodzina bylo warunkiem koniecznym wyzwolenia sie z samsary [42].

Początkowo, zgodnie z ascetyczną doktryną buddyzmu: głównym celem zycia ludzkiego powinno byc wyzwolenie z cierpienia i osiagniecie nirwany. Obowiazkiem kazdego buddysty bylo przestrzeganie 5 zakazow: zabijania, kradziezy, klamstwa, picia napojow upajajacych i prowadzenie zycia nieczystego. Środowisko mnisze natomiast zobowiazane bylo do respektowania znacznie wiecej ilosci zakazow m.in.: zakazane byly wszelkie rozrywki jak tańce, muzyka, teatr, a takze obcowanie cielesne [43]. Stopniowo jednak buddyzm ulegal ewolucji i przejmowal wiele wierzen ludowych. Konsekwencja tego bylo pojawienie sie tantry.

Już w okresie „Wielkiego Wozu”, do panteonu i mitologii buddyjskiej wkroczyły żeńskie bóstwa związane z płodnością i erotyzmem. Jedną z pierwszych takich bogiń była Pradžniaparamita [44], będąca personifikacją cech bodhisattwy. Potem na wzór panteonu hinduistycznego Buddowie i bodhisattwowie otrzymali swoje małżonki kojarzone odtąd jako śakti swoich mężów. Związek taki pojmowano jako seksualny [45].

Jeśli chodzi o teksty tantryczne, ich powstanie datuje się je na okres między IV a X wiekiem. Tradycja tantryczna podaje, iż zostały one objawione mahasiddhom [46] przez Buddę, który objawił się im pod postacią energii (Wadžradhara). Źródłem tych objawień jest Pierwotny Budda, który zmanifestował się jako Bóg i Bogini w seksualnym zespoleńiu, w „wielkiej błogości” zwanej mahasukhi. Budda nauczając tantr ukazywał się ze swoją małżonką w zespoleńiu, dlatego też praktykujący musi ten akt wizualizować [47].

Główna różnica między tantrą buddyjską a hinduską zasadza się na sposobie traktowania rzeczywistości zjawiskowej, jak i tej absolutnej. Zarówno jedną, jak i drugą cechuje niesubstancjalność – pustka [48]. W tantrze buddyjskiej podkreśla się, iż świat widziany jest jako zewnętrzna manifestacja wewnętrznego oświecenia, a proces transformacji polega przede wszystkim na przemienieniu substancji takich jak: ignorancja i namiętność w oświeconą świadomość. Natura namiętności nie jest stłumiona i zanegowana, ale jest zbierana i transformowana przez tantryka. Tantrycy buddyjscy zwracają uwagę, iż jednostronne wywyższenie ducha i zaprzeczenie ciała – jak dzieje się w ortodoksyjnych nurtach – w ostateczności prowadzi do autodestrukcji, ponieważ negujemy pewną część naszej istoty [49].

Kolejnym, istotnym aspektem różnicy między omawianymi rodzajami tantr jest sposób postrzegania żeńskich i męskich mocy, które w hinduizmie oznaczają odpowiednio: aktywność i statyczność, podczas gdy w buddyzmie aspekt żeński związany jest z działaniem i mądrością, a męski z energią. Ponadto, specyficznym rysem buddyzmu tybetańskiego jest ogromny szacunek w stosunku do odmiennej płci [50].

Jednakże, w każdym z tantryzmów, podstawowa zasada sprowadza się do idei, iż zespoleńie seksualne między kobietą i mężczyzną polega na przepływie energii i najlepiej, kiedy odbywa się bez wzajemnej stymulacji. Poprzez akt seksualny dokonuje się zrównoważenie biegunowości, a co za tym idzie – zaistnienie więzi i harmonii pomiędzy człowiekiem a światem.

Tantra, zarówno na płaszczyźnie ideologicznej, jak i rytualnej posługuje się symboliką i praktykami seksualnymi, ponieważ są one doskonałym sposobem przekroczenia poczucia dualizmu świata, poprzez doświadczenie dwóch odrębnych i złączonych ciał, w rezultacie stanowiących Jedność. Ta swoista „rozpusta” seksualna tantryków stanowi niejako katharsis od grzesznych skłonności i uczynków [51].

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na istotny fakt, iż motyw erotyzmu żeńsko-męskiego na terenie Indii pojawia się od niepamiętnych czasów. Już nawet w sferze mitologicznej zjednoczenie seksualne między bogami jest aktem sakralnym. Natomiast późniejszy akt seksualny jest po prostu powtórzeniem tej świętej czynności.

Bibliografia

- Ł. Trzeciński, Tantra Śiwaicka, w: Filozofia Wschodu, pod red. B. Szymańskiej, Kraków 2001
- M. Czerniak – Drożdżowicz, Tantryczne tradycje Indii, w: Hinduizm, „Znak”, nr 553, Kraków 1999
- M. Jakubczak, M. Sacha-Piekło, Między wiarą a gnozą. Doświadczenie mistyczne w tradycjach Orientu, Kraków 2003
- Tulku Thondup Rinpocze, Ukryte nauki Tybetu, Kraków 1999
- M. Eliade, Mity, sny i misteria, Warszawa 1999
- Ł. Trzeciński, Tantra buddyjska, w: Encyklopedia religii świata, T.1, pod red. W. Żakowskiego, Warszawa 1997
- Padoux A., Tantryzm, w: Encyklopedia religii świata T.1, pod red. W. Żakowskiego, Warszawa 1997
- Kudelska M., Hinduizm, Kraków 2006
- Kudelska M., Hinduizm – jedność w różnorodności, „Znak”, nr 533, Kraków 1999

- Jakimowicz – Shah M., Jakimowicz A., *Mitologia indyjska*, Warszawa 1982
- Giaco, XIV Dalajlama Tenzin, *Świat buddyzmu tybetańskiego*, Kraków 2002
- Eliade M., *Joga: nieśmiertelność i wolność*, Warszawa 1984
- Eliade M., *Mity, sny i misteria*, Warszawa 1999
- D'Onza Chiodo M., *Buddyzm*, Kraków 2005
- Czerniak – Drożdżowicz M., *Tantryczne tradycje Indii*, w: „Znak”, *Hinduizm*, nr 553, Kraków 1999
- Basham Arthur L., *Indie od początku dziejów do podboju muzułmańskiego*, Warszawa 1964
- Brockington J.L., *Święta nić hinduizmu: hinduizm w jego ciągłości i różnorodności*, Warszawa 1990

Przypisy:

- [1] Ł.Trzciński, *Tantra Śiwaicka* , w: *Filozofia Wschodu* , pod red. B. Szymańskiej, Kraków 2001, s. 287
- [2] Ibidem
- [3] Ibidem
- [4] Ibidem
- [5] A. Padoux, *Tantryzm* , w: *Encyklopedia religii świata* , T.1, pod red. W.Żakowskiego, Warszawa 1999
- [6] Nagardżuna - twórca buddyjskiego systemu filozoficznego - madhjamaki, wyznajepogląd, iż Rzeczywistość nie zawiera nic innego jak tylko pustkę (śunjatę), uznaje jednak rzeczywistość względną, jako tę, która stanowi środek do osiągnięcia nirwany
- [7] Asanga - mistrz jogaćary - szkoły filozoficznej w buddyzmie, która głosi fundamentalną iluzję świata, prawdziwą rzeczywistością jest świadomość (widźhana)
- [8] M. Kudelska, *Hinduizm* , Kraków 2006
- [9] M. Czerniak-Drożdżowicz, *Tantryczne tradycje Indii* , w: *Hinduizm* , "Znak", nr 553, Kraków 1999
- [10] Ibidem
- [11] M. Kudelska, *Hinduizm*
- [12] M. Czerniak-Drożdżowicz, op.cit.
- [13] M. Kudelska, *Hinduizm* , op.cit.
- [14] Ibidem
- [15] A. i M.Jakimowicz, *Mitologia indyjska* , Warszawa 1982
- [16] Hierogamia - sakralne zawarcie związku boskiej pary
- [17] M.Eliade, *Joga. Nieśmiertelność i wolność* , Warszawa 1984
- [18] A.L. Basham, *Indie. Od początku dziejów do podboju muzułmańskiego* , Warszawa 1964
- [19] M. Jakubczak, M. Sacha-Piekło, *Między wiarą a gnozą. Doświadczenie mistyczne w tradycjach Orientu* , Kraków 2003
- [20] Ibidem
- [21] Ibidem
- [22] Ibidem
- [23] M.Eliade, *Joga...*
- [24] *Mity, sny i misteria* , Warszawa 1999
- [25] M.Eliade, *Joga...*
- [26] Ibidem
- [27] M.Eliade, *Joga...*
- [28] Ł.Trzciński, *Tantra buddyjska* , w: *Encyklopedia...*, op.cit.
- [29] M.Eliade, *Joga...*
- [30] Ibidem

- [31] Ibidem, s. 233
[32] Ibidem
[33] Ibidem
[34] Ibidem
[35] sahasrara - centralna, docelowa czakra, utożsamiana z Absolutem
[36] Ibidem
[37] M.Kudelska, *Hinduizm*, op.cit.
[38] Ibidem, s.211
[39] asany - pozycje ciała stosowane w praktykach jogi, mają za zadanie odizolować zmysły od konsekwencji wysiłku podczas tych praktyk i pomóc w uzyskaniu stabilności ciała
[40] M.Drożdżowicz, op.cit.
[41] J.L. Brockington, op.cit.
[42] M. D'Onza Chiodo, *Buddyzm*, Kraków 2005, s.69
[43] A.L. Basham, op.cit.
[44] Pradžniaparamita - bogini personifikująca mądrość
[45] A.L. Basham, op.cit.
[46] mahasiddhowie - wielcy, oświeceni mistrzowie tantrycznej ścieżki, którzy uzyskali "najwyższą moc" - maha - siddhi
[47] XIV Dalajlama Tenzin Giaco, *Świat buddyźmu tybetańskiego*, Kraków 2002
[48] Ł. Trzciński, *Tantra buddyjska*, op.cit.
[49] Tulku Thondup Rinpocze, *Ukryte nauki Tybetu*, Kraków 1999
[50] Ibidem
[51] M. Eliade, *Joga...*

Ilona Wojtarowicz

Absolwentka religioznawstwa na Uniwersytecie Jagiellońskim (2006).

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 14-10-2007 Ostatnia zmiana: 28-01-2009)

[Oryginał..](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5579) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5579>)

Contents Copyright © 2000-2009 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2009 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie strony tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób

odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl